

УДК 338.24.

Мартинюк О.А.

*кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту
Міжнародного гуманітарного університету, м. Одеса***ВИЗНАЧЕННЯ ЗАГАЛЬНОСИСТЕМНИХ ДЕТЕРМІНАНТ РОЗВИТКУ
ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ****DEFINITION OF SYSTEM-WIDE DETERMINANTS
OF FOOD INDUSTRY DEVELOPMENT IN UKRAINE****АНОТАЦІЯ**

У статті визначено основні загальносистемні детермінанти, які впливають на розвиток як усієї економіки, так і харчової промисловості. Окремо досліджено основні тенденції розвитку харчової промисловості в 2010–2016 рр. та обґрунтовано, які напрями дадуть змогу забезпечити динамічний розвиток на короткострокову перспективу. Визначено, як інноваційна активність впливає на процеси розвитку економіки, та запропоновано заходи прискорення формування високоефективної інноваційної економіки для забезпечення світового рівня конкурентоспроможності.

Ключові слова: стратегічний потенціал, загальносистемні детермінанти, харчова промисловість, інноваційна активність, інноваційний розвиток.

АННОТАЦІЯ

В статье определены основные общесистемные детерминанты, которые влияют на развитие как всей экономики, так и пищевой промышленности. Отдельно исследованы основные тенденции развития пищевой промышленности в 2010–2016 гг., и обоснованы направления, которые позволят обеспечить динамичное развитие в краткосрочной перспективе. Определено, как инновационная активность влияет на процессы развития экономики, и предложены меры по ускорению формирования высокоэффективной инновационной экономики для обеспечения мирового уровня конкурентоспособности.

Ключевые слова: стратегический потенциал, общесистемные детерминанты, пищевая промышленность, инновационная активность, инновационное развитие.

ANNOTATION

The article defines the main system-wide determinants that influence the development of both the economy as a whole and the food industry. The main trends of the food industry development in the time horizon 2010-2016 are explored separately, and it is justified what directions will allow to ensure dynamic development in the short-term perspective. It has been determined how innovative activity influences the processes of economic development and proposes measures to accelerate the formation of a highly efficient innovative economy to ensure the world level of competitiveness.

Keywords: strategic potential, system-wide determinants, food industry, innovative activity, innovative development.

Постановка проблеми. Самоорганізація сучасної економіки проявляється в істотному та тривалому порушенні рівноваги між елементами економічної системи, коли внутрішні та зовнішні флуктуації ведуть до виникнення нових порівняно стійких структур. Головними ресурсами сучасної економіки стають інновація як головна детермінанта розвитку та інноваційна активність як визначення можливого потенціалу та готовності до такого розвитку.

Харчова промисловість є важливою ланкою господарського комплексу України. Осучаснення та модернізація її потужностей на інноваційній основі дає змогу поглибити переробку

сільськогосподарської сировини, забезпечити випуск сучасного асортименту харчової продукції, сприяє збереженню наявних і створенню нових робочих місць, соціально-економічному розвитку населених пунктів. Інтегральною характеристикою динамічного розвитку харчової промисловості виступає приріст основних економічних, фінансових та інших показників господарської діяльності підприємств. Зрозуміло, що в епоху глобалізації та всесвітньої кооперації, коли галузева індустріальна інфраструктура розвинених країн уже давно перейшла на четвертий або п'ятий рівень технологічного укладу, дістати такого рівня з наявним потужностями України сьогодні неможливо.

Однак країна володіє великим стратегічним потенціалом, еволюційними складниками виступають географічно-кліматичні умови територіального розташування, ґрунти і чорноземи країни.

Українські чорноземи становлять близько 12% світових запасів та 44% – європейських ресурсів. Загалом у світі ґрунтів цього виду є до 300 млн. га. В Україні ж використовується близько 24 млн. га чорноземів [1].

Револьюційними складниками виступають інноваційний потенціал країни, інноваційна активність підприємств та сформоване інноваційне поле.

Однак для можливості запуску «спіралі інновацій» потрібно запустити низку економіко-трансформаційних процесів у політичній, економічній, технологічній, соціальній та інвестиційній сферах, тому необхідно визначитися, які з них є головними керуючими детермінантами, а які виступають керованими похідними факторами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням «детермінантності» механізму динамічного розвитку економіки та харчової промисловості України присвячено достатньо наукових робіт економістів-аграрників, серед яких: О.М. Алімов, А.І. Даниленко, В.М. Трегобчук, О.О. Веклич, В.В. Венгер, А.О. Заїнчковський, А.О. Коваленко, С.І. Князев, Л.В. Дейнеко, Е.І. Шелудько, М.П. Сичевський, М.Ф. Кропивко, В.П. Немчук, В.В. Россоха, С.О. Юшин, Н.В. Усата, Т.Л. Мостенська, І.В. Федулова.

Разом із тим багато аспектів наукової проблематики, пов'язаної з узагальненням резуль-

татів роботи харчової промисловості України в економічному сенсі, залишаються недостатньо розкритими та обґрунтованими, тому потребують відповідної уваги з боку академічного сектору економічного профілю.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на достатню кількість сучасних наукових напрацювань із даної проблематики, недостатньо дослідженими залишилися питання взаємозв'язку загально-системних детермінант розвитку економіки та сектору харчової промисловості. Також, незважаючи на велику кількість аналітичних оглядів інноваційного складника та інноваційної активності економіки, причино-наслідковий вплив їх перетинання також не з'ясовано.

Мета статті полягає у визначенні загально-системних детермінант динамічного розвитку економіки та харчової промисловості України за умов обмеження використання природних ресурсів країни та прискорення формування інноваційної економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Промисловий комплекс України має потужну матеріально-технічну базу. У промисловості домінують третій і четвертий технологічні уклади. Їхня частка у промисловому виробництві становить 95%. Основою цих укладів є металургійна, хімічна, легка промисловість, паливно-енергетичний комплекс, більшість галузей машинобудування. Частка п'ятого і шостого технологічних укладів не перевищує 5%. Основою цих укладів є електронна промисловість, обчислювальна, волоконно-оптична техніка, програмне забезпечення, телекомунікації, роботобудування, інформаційні послуги, біотехнології.

За даними фахівців Національного інституту стратегічних досліджень, основними викликами розвитку промисловості є такі [2, с. 45]:

I. Повільне вдосконалення відтворювальних пропорцій у промисловості, що негативно позначається на можливостях забезпечення зростання промислового виробництва та його ефективності, не сприяє вдосконаленню пропорцій створення валової доданої вартості (ВДВ) у секторах промисловості. Так, зміни ВДВ у секторах промисловості, які відбулися протягом 2003–2016 рр., свідчать, що частка переробної промисловості скоротилася з 68,2% у 2003 р. до 62,7% у 2010 р. та становила 59,3% у 2016 р. [3; 4].

II. Закріплення залежності економіки України від зовнішньої кон'юнктури одночасно з низькою адаптацією до нових викликів і суспільних потреб спричиняє поглиблення зовнішньоторговельних дисбалансів. Посилення чутливості до цінових коливань та кризових явищ на світових ринках поглиблює структурні деформації економіки, закріплюючи за Україною роль постачальника сировини і напівфабрикатів, що створює загрози макроекономічній стабільності країни у цілому [5]. Експорт товарів з України майже наполовину складається

з низькотехнологічної та сировинної продукції: у структурі товарного експорту частка чорних металів становила в обсязі експорту України від 23,3% у 2012 р. до 23,9% у 2016 р.; продукції хімічної промисловості – 7,8% [3; 4].

III. Низька частка наукоємних галузей із виробництва продукції поглибленої переробки та кінцевого споживання. Так, частка високотехнологічних виробництв, які містяться у хімічній та нафтохімічній галузях і машинобудуванні, у загальних обсягах реалізованої продукції за 2001–2016 рр. залишається незначною [5; 9].

IV. Недостатнє використання можливостей вітчизняного виробництва високотехнологічної продукції для задоволення потреб внутрішнього ринку. Україна задовольняє попит на високотехнологічні товари переважно за рахунок імпорту, частка цього сегменту в структурі загального імпорту товарів в Україну за 2003–2011 р. становила в середньому 4,9%. За 2003–2016 рр. імпорт високотехнологічних товарів зріс із \$981,6 млн. до \$3 656 млн., середньорічні темпи зростання становили 29%. Імпорт високотехнологічних товарів в Україну в 2016 р. становив \$3 427,1 млн. [3; 10].

V. Аграрна продукція відіграє все більшу роль у нашій зовнішній торгівлі, тобто зростає її питома вага. Обсяги експорту продукції АПК та продовольства в 2016 р. становили \$15,3 млрд., що на \$721 млн. більше, ніж у 2015 р. [4; 9].

Вітчизняна харчова промисловість об'єднує 22 спеціалізовані галузі, до яких входить понад 40 основних виробництв. Провідні галузі: м'ясна, олійножирова, кондитерська, молочна, спиртова, борошномельна, цукрова. У загальній структурі виробництва продовольства найбільша частка, понад 27,94%, припадає на продукцію олійножирової промисловості, 13,3% – м'ясо та м'ясну продукцію, 10,5% – молочні продукти, 11% – напої. З 2009 по 2012 р. приріст в обсягах виробництва становив щорічно 1–3%. За останні роки динаміка обсягів виробництва була нестабільною. Спади виробничої діяльності спостерігалися у 2013 та 2015 рр., на 5% та 10,7% відповідно, зростання виробництва – на 2,5% та 3,9% у 2014 та 2016 рр. Але у цілому порівняно з 2007 р. лінія тренду свідчить про загальну тенденцію до зниження темпів виробництва, що є наслідком низької платоспроможності населення. Починаючи з 2012 р. харчова промисловість на загальнодержавному рівні займає перше місце за обсягами реалізованої промислової продукції серед усіх галузей промисловості й має позитивну динаміку питомої ваги. У 2012 р. було реалізовано продукції на суму 254,5 млрд. грн., що становило 18,2% у загальному обсязі. У 2013 р. обсяги реалізованої продукції галузі становили 261,8 млрд. грн., або 19,3% від загального обсягу в Україні. У 2014 р. реалізовано продукції на суму 254,5 млрд. грн., що становить 21,5% промислової продукції [4, с. 3]. У 2016 р. частка харчової промисло-

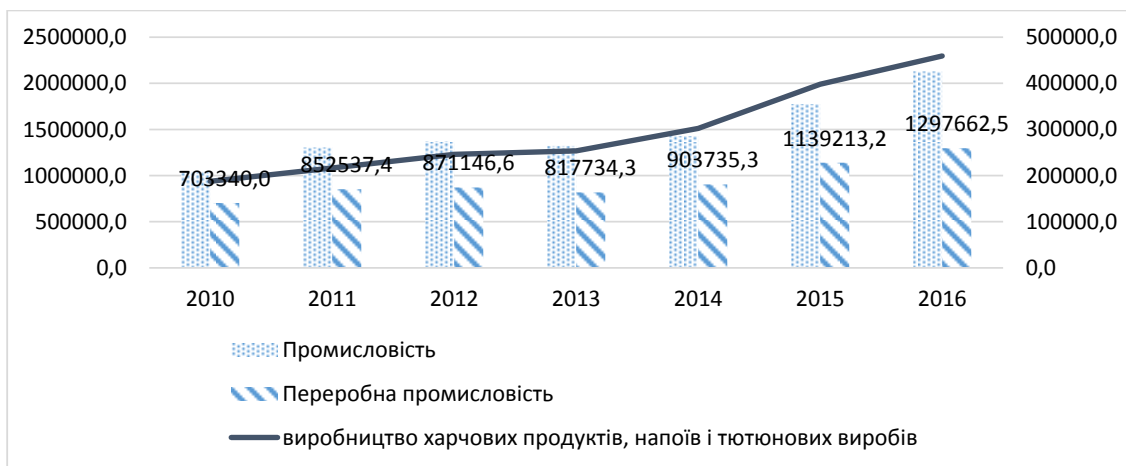

Рис. 1. Визначення тренду змін обсягів реалізованої продукції харчової промисловості за період 2010–2016 рр. [4; 11]

вості у загальних обсягах реалізації промислової продукції становила 24,4%, включаючи напої і тютюнові вироби [3; 11].

Розрахунки показують, що для створення сучасної високорозвиненої індустрії харчування в країні необхідно 20–25 млрд. грн. капіталовкладень. Фінансування може здійснюватися за рахунок іноземних та внутрішніх інвесторів, амортизаційних відрахувань на відтворення виробничого потенціалу, банківських і податкових кредитів та інших джерел. Капітальні вкладення треба спрямовувати передусім у стратегічні галузі, зокрема в цукрову, олійножирову, плодоовочеву, консервну, лікєро-горілчану, виноробну, соляну та ін., які можуть виробляти конкурентоспроможну продукцію для внутрішнього й зовнішнього ринків. Завдяки інвестиціям розширюються й удосконалюються виробничі потужності та основні фонди, забезпечуються необхідні пропорції. Інвестиції у виробничу сферу мають забезпечити підвищення технічного рівня й поліпшення розміщення діючих виробництв, а також необхідний приріст потужностей. Інвестиційні рішення приймають із питань оптимізації структури активів, визначення потреби в їх заміні чи ліквідації; розроблення методів і засобів реалізації інвестиційної політики; визначення потреби у фінансових коштах; розроблення й затвердження інвестиційних проектів.

Важливим етапом дослідження є визначення основних факторів, які впливають на інвестиційну діяльність у харчовій промисловості та характеризують її стан і перспективи розвитку [11, с. 18]. Із 2011 по 2016 р. капітальні інвестиції в розвиток галузі мали різну динаміку. Темп зростання з 2011 по 2013 р. дорівнював 10–12%. У 2014 р. обсяг капітальних інвестицій зменшився на 12%, у 2016 р. зріс на 25%. Основними причинами зниження інвестиційної активності в харчовій промисловості в останні роки були: економічна криза; інфляційні про-

цеси скорочення інвестиційних витрат бюджету за зростання фінансування інвестицій із власних і залучених коштів підприємств; нестійкий фінансовий стан підприємств харчової промисловості; відсутність державної інвестиційної стратегії, недосконалість законодавства.

Досвід високорозвинених країн світу доводить, що чинники конкурентоспроможності постійно змінюються – від абсолютних і порівняльних переваг до інноваційних досягнень та проектів.

Історичний аспект розвитку інноваційної діяльності на макроекономічному рівні перекоонує нас у прямому впливі технологічних інновацій на поліпшення життєвих стандартів, досягнення високих темпів економічного зростання та процвітання нації. Інноваційну активність країни прийнято вимірювати кількістю використаних патентів на 1 млн. населення. Впродовж 2010–2016 рр. такі країни, як Ізраїль, США, Корея, Тайвань, продемонстрували збільшення цього показника на 100 од., що зумовило пряме зростання ВВП на душу населення у цих країнах [6]. Проаналізуємо результати інноваційного розвитку України, які характеризуються системою загальних та оціночних індикаторів, інформаційною базою для обчислення яких є статистичні дані Державної служби статистики України. Вищезазначені показники за 2000–2016 рр. згруповано в табл. 1.

Дані табл. 1 дають змогу характеризувати інноваційний розвиток в Україні як український небезпечний, достатньо ризикований та невизначений [7; 8]. Окреслені негативні риси інноваційної діяльності посилюються, враховуючи відзначений автором негативний тренд до зниження переважної більшості показників протягом 2000–2016 рр. Це дає підстави говорити про подальше відставання України від розвинених європейських країн та її низьку інноваційну активність, що у цілому негативно впливає на стан конкурентоспроможності національної економіки.

Таблиця 1

**Аналіз основних показників, що характеризують інноваційну активність України
за 2000–2016 рр.**

Показники	Роки						
	2008	2009	2010	2013	2014	2015	2016
1. Кількість організацій, які виконують наукові дослідження і розробки	1378	1340	1303	1143	999	978	-
2. Обсяг виконаних наукових та науково-технічних робіт, млн. грн.	8538,9	8653,7	9867,1	11781,1	10950,7	12611,0	11530,7
3. Питома вага обсягу виконаних наукових і науково-технічних робіт у ВВП, %	0,9	0,95	0,9	0,8	0,69	0,64	0,63
4. Загальна кількість науковців, осіб	94138	92403	89564	77853	69404	63864	-
5. Питома вага підприємств, що займалися інноваціями, %	13,0	12,8	13,8	16,8	16,1	17,4	18,9
6. Загальна сума витрат на фінансування інноваційної діяльності, млн. грн., у т. ч.	11994,2	7949,9	8045,5	9562,6	7695,9	13813,7	23229,5
за рахунок власних коштів, % до загальної суми	60,6	65,0	59,4	72,9	85,0	97,2	94,7
за рахунок коштів державного бюджету України, % до загальної суми	2,8	1,6	1,1	0,3	4,5	0,4	0,8
за рахунок коштів іноземних інвесторів, % до загальної суми	1,0	19,0	30,0	13,1	1,8	0,4	0,1
інші джерела фінансування	35,7	14,3	9,6	13,7	8,7	2,0	4,3
7. Питома вага підприємств, що впроваджували інновації, %	10,8	10,7	11,5	13,6	12,2	15,2	16,6
8. Питома вага реалізованої інноваційної продукції в загальному обсязі промисловості, %	5,9	4,8	3,8	3,3	2,5	1,4	-

Джерело: розроблено автором на основі [3; 4; 8; 11]

Так, питома вага підприємств, що займалися інноваціями, за 2000–2016 рр. демонструвала хвилеподібну динаміку, у 2012 р. спостерігалися тенденції до зростання загальної їх кількості, тоді як у 2014 р. кількість таких підприємств досягла критичного рівня. Впродовж 2014–2016 рр. відзначається позитивний тренд до їх збільшення. Але при цьому необхідно зазначити, що у зв'язку зі змінами в організації та проведенні статистичних спостережень щодо інноваційної діяльності підприємницьких структур порівняння даних за 2015 р. з аналогічними даними попередніх років деякою мірою не є коректним, оскільки не відповідатиме реальним тенденціям [8; 9].

При цьому необхідно зазначити, що позитивна динаміка не є виправданою і повністю нівелюється інфляційними чинниками в Україні. Структура джерел формування фінансових ресурсів інноваційних підприємств має суттєві деформації за весь аналізований період. Так, 2012–2016 рр. характеризуються тенденцією до їх збільшення. Негативним явищем залишається досить низька питома вага в обсягах фінансування інноваційної діяльності підприємств за рахунок коштів державного бюджету та зовнішнього фінансування, у тому числі іноземних інвесторів. Так, питома вага фінансування технологічних нововведень за рахунок коштів державного бюджету протягом аналізованого періоду не перевищує 2,8% у 2008 р. та 4,5% у 2014 р. і залишається на небезпечному рівні порівняно з інноваційно розвиненими

країнами світу. За рахунок коштів іноземних інвесторів у 2010 р. вдалося залучити до 30% у загальній структурі власних та залучених джерел, тоді як протягом кризових 2013–2016 рр. частка іноземного фінансування є доволі низькою (у 2013 р. – 13,1%; у 2014 р. – 1,8%; у 2015 р. – 0,4%; у 2016 р. – 1,0%).

Ці явища можна пояснити нестабільністю воєнно-політичної та фінансово-економічної ситуації, низькою інвестиційною привабливістю економіки України, несумісністю інтересів монопольно-олігархічних владних структур та переважної більшості населення України.

Велике занепокоєння викликає досить низька частка обсягу виконаних наукових і науково-технічних робіт у відсотках до ВВП. За останні 17 років цей показник не перевищував 1,16%, а впродовж 2014–2016 рр. – 0,7%. До того ж у розвинутих країнах обсяги витрат на наукову діяльність в абсолютних розмірах є набагато більшими. Найбільша частка фінансування науки спостерігається у таких країнах, як Ізраїль (в Україні частка витрат була меншою у 5,1 рази), Японія (у чотири рази), Фінляндія (у 4,5 рази) [8]. У країнах – членах ЄС також як орієнтир для визначення обсягів фінансування розвитку науки прийнято показник, що становить не менше 3% національного ВВП [9]. Ураховуючи, що частка обсягу наукових та науково-технічних робіт у відсотках до ВВП України постійно зменшується, це дає підстави зробити висновок про значне її відставання від провідних високотехнологічних країн.

Отже, у сучасних умовах глобального перерозподілу стратегічних ресурсів основним фактором підвищення рівня конкурентоспроможності національних економік є ефективний розвиток інноваційної сфери, що потребує створення умов для підвищення рівня захисту прав інтелектуальної власності, посилення інноваційного потенціалу за рахунок формування ефективного механізму фінансування інноваційних технологій, забезпечення сприятливого клімату для науково-дослідницької роботи вітчизняних науковців і залучення підприємств до високотехнологічного та модернізованого обладнання [10; 11].

На основі проведених автором попередніх досліджень доведено, що зі зростанням рівня відкритості економіки та за посиленого впливу наростаючих глобальних викликів та загроз показники покриття імпорту експортом та рівень експорту погіршуються, що свідчить про низький рівень конкурентоспроможності економіки України на зовнішніх ринках. Навіть коли українська економіка демонструвала позитивні темпи економічного зростання, так звана фаза економічного піднесення (2000–2008 рр.) за своєю природою носила депресивний характер [6; 10], адже зростання макроекономічних показників можна пояснити зростанням світових цін на сировину, оскільки економічна система України досить щільно прив'язана до кон'юнктури світових цін на метал та сільськогосподарську продукцію.

Висновки. Для посилення рівня розвитку економіки та харчової промисловості необхідно впровадити комплекс взаємопов'язаних та послідовних організаційно-управлінських заходів. Зокрема:

1) харчова промисловість є достатньо перспективною та конкурентоздатною галуззю, її виробничий та експортний потенціал потужний і має стратегічний вплив на формування ВВП України. Зниження показників ефективності фінансово-економічної діяльності в останні сім років переважно спостерігається в окремих підгалузях, продуктових підгрупах та регіонах. Перспективним напрямом розвитку повинна стати мобілізація капіталу в оновлення основних засобів, у впровадження інноваційних технологій;

2) напрями інноваційного розвитку підприємств харчової промисловості України мають визначатися з урахуванням світових тенденцій розвитку галузі, внутрішнього та зовнішнього попиту на окремі види інноваційної продукції. необхідно зрозуміти, що конкурентну боротьбу в умовах глобального перерозподілу стратегічних ресурсів можливо витримати лише за умов формування високоефективної інновацій-

ної економіки. У цьому контексті необхідно заохочувати інноваційну діяльність в Україні на основі проведення послідовної науково-технічної політики щодо впровадження інновацій промисловими підприємствами та запровадження нових технологій для підприємств у сфері послуг; нарощувати частку високотехнологічного експорту в його загальній структурі; стимулювати на державному рівні збільшення питомої ваги витрат компаній на дослідження та розробки;

3) для підвищення рейтингових позицій та конкурентних переваг України на світових ринках необхідно розробити державну програму підтримки експортоорієнтованих підприємств щодо заохочення експорту готової продукції з високим рівнем доданої вартості, формування експансійної політики на засадах розширення як географічної, так і товарної структури експорту.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Голодрига Ю. Наше багатство: український «цар ґрунтів» становить 9 відсотків світових запасів. URL: <http://expres.ua/news/2016/12/09/216969-nashe-bagatstvo-ukrayinskyu-car-gruntiv-stanovytt-9-vidsotkiv-svitovyh-zapasiv>.
2. Мартинюк О.А. Формування імперативів сталого розвитку для структурних перетворень економіки. Вісник Одеського національного університету. Серія «Економіка». 2015. Т. 20. Вип. 6. С. 44–48.
3. Україну врятують інновації. Урядовий кур'єр. 2017. 11 серпня. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/ukrayinu-vryatuyut-innovaciyi>.
4. Наука, технології та інновації. Економічна статистика / Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
5. Форсайт та побудова стратегії соціально-економічного розвитку України на середньостроковому (до 2020 року) і довгостроковому (до 2030 року) часових горизонтах / наук. керівник проекту акад. НАН України М.З. Згуровський; Міжнародна рада з науки. К.: Політехніка, 2016. 184 с.
6. Тимошенко О.В. Економічна безпека національної економіки в умовах глобалізації: монографія. Київ: Наш Формат, 2016. 384 с.
7. Романчик Т.В. Аналіз стану інноваційної економіки України. Бізнес Інформ. 2015. № 5. С. 111–114.
8. Позиція України в рейтингу країн світу за індексом глобальної конкурентоспроможності 2016-2017 / Економічний дискусійний клуб. URL: <http://edclub.com.ua/analitika/rozyciya-ukrayiny-v-reytingu-krayin-svitu-za-indeksom-globalnoyi-konkurentospromozhnosti-1>.
9. Скрипник Н.Є., Хайрутдінов Е.О. Конкурентоспроможність національної економіки: сутність і підходи до тлумачення. Науковий вісник Херсонського державного університету. 2016. Вип. 16. Ч. 4. С. 34–38.
10. Державний борг України. URL: <http://index.minfin.com.ua/index/debtgov/>.
11. Зведена таблиця індексів інфляції. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/SH000042.